

SETTEMBRINI SZELLEME?

[Hermann Kesten: *A nyugtalanság szelleme (Der Geist der Unruhe).*]

Világszerte használják ugyanazokat a kifejezéseket, de ellentétes értelmek, hangulatok, hangsúlyok miriádjait zsúfolják beléjük. Minél általánosabb egy fogalom, annál több visszaélésre ad alkalmat. Még a leszűkítésükre alkalmazott epiteton ornansok is kitágultak a végtelenségig.

Itt van például a humanizmus. A XX. században nyíltan talán csak Hitler tagadta meg — volt tábornokai és hivatalnokai ma már természetesen szintén „humanisták”, sőt mi több, egy „humánus erkölcsi rend” védelmezői. Az úgynevezett polgári humanizmus táborában önmagában elegendő okot ad arra, hogy egy életen át örüljünk: hiszen nemcsak Lorca volt humanista — utóbbi időben Franco is

az, a humanista Jaspers reméli, hogy nem végzik ki a tömeggyilkos Eichmannt, van keresztény és ateista humanizmus, és minden fajirtás, népirtás, diszkrimináció, gyarmati háború voltaképpen általános és szent érdekek vezethető vissza. Nincs más hátra: gyanúval kell fogadnunk a szavakat, elemeznünk kell konkrét tartalmukat, ha van nekik olyan, mert bár mindenkire jellemző, hogy mit állít magáról, mégsem a címke dönti el, hogy a dobozban só van-e vagy cukor.

Azért e bevezető, mert nem volt kedvünk Kestenről leírni, hogy polgári humanista. Pedig ő a szó klasszikus, settembrinis értelmében az. Szereti a „fényt” és gyűlöli a „sötétséget”, rajong a „demokráciáért”, az „értelemért”, és megveti a „zsarnokságot”, az „obszkurantizmust”, hisz a kételyben és kételkedik a hitben. Az „igazság” pártját fogja az „igazságtalansággal” szemben. Am, az igazságok rendszerint himnikus szférákba emelkednek nála, és az ironia, a fenntartások ideológiáját, Montaigne tanítványát minden ironia és szkepszis legfőbb célpontja: a pátosz burka fogja körül.

Hermann Kesten 1900-ban született, első írói sikereit a Weimari Köztársaságban aratta. 1933-ban száműzetésbe ment, Franciaországban a legtöbb német menekülttel együtt végigszenvedett egy iszonyatos internálást, majd sikerült kijutnia Amerikába. Emigrációja idején heves irodalmi harcot folytatott a Harmadik Birodalom ellen. A háború után sem tért haza Németországba, jelenleg Rómában él. Írásainak politikai éle most általában a „diktatúrák” ellen irányul, tekintet nélkül tartalmukra, jellegükre. Cikkeiben gyakoriak az ilyen önvallomások: „Harminc év óta jelennek meg műveim, és harminc év óta írok Hitler és Sztálin, Kun Béla és Horthy, Mussolini, Mao, Franco és más diktátorok ellen. Tiltakozom az indiai kassztrendszer ellen, az Egyesült Államokban élő négek korlátozása ellen, az egész világon dúló, politikai és szociális, társadalmi és sznobisztikus antiszemitizmus ellen. A békének és az emberek egyenlőségének, az általános jólétnek és a humanitásnak a híve vagyok, pártolom a régről maradt jót és az újonnan jövő jobbat.” (A zsarnokok kora.) Ez a szubjektive őszinte, és nyugaton sem túl széles körökben népszerű pátosz azon a korlátozott, polgári nézőpontra szenvded csorbát, amely politikusi hevében lemond a történelmi elemzésről és a legkézenfekvőbb gazdasági és társadalmi tények vizsgálatairól. (Kimutatható volna persze az is, hogy az ilyen torz álláspont hatóerejét mennyire segítette elő az az ellentétes irányú torzítás, amely a gazdasági-társadalmi elemzés vagy címkézés kedvéért teljesen elhanyagolja a folyamatok politikai vonatkozásait.) Kestent mindenestre egyoldalúsága politikai hatékonyságában is csorbítja: a harc konkrét formáiról sohasem beszél, és enélkül a XX. sz. közepén mit kezdjen az olvasó az olyan általános fogalmakkal, mint „új”, „rég”, „rossz” és „humanitás”?

Ez a nagylendületű ateista merev fogalompárjaival voltaképpen olyan „humanisztikus” metafizika híve, amely a tételes vallásokénál modernebb (XIX. századi), de az élet ellentmondásaival szemben tehetetlen. Így pl. szereti a békét és gyűlöli a háborút. Minden háborút gyűlöl, és azon a véleményen van, hogy „a feltételekhez kötött békeszeretet a legjobb háborús ürügy”. Nácizmus ellen írott cikkeiben azonban ő is határozottan feltételekhez köti békeszeretét: Hitlerék pusztulásához. Vagy: Az irodalom humánus és tehetség dolga, a politikai elem csak „járulékos” és „véletlenszerű” benne. Kortársait azonban nem utolsósorban politikai állásfoglalásuk alapján ítéli meg. Nem hiszi, hogy náci író megőrizheti tehetőségét, ha egyáltalán volt neki valaha is, amit szintén kétségbe von. Heinét, Heinrich és Thomas Mannt helyenként kitűnően elemzi, épp politikai hatásukkal, illetve fejlődésükkel összefüggésben. Ilyen kérdései vannak: „A költemény, amely csak a fél igazságot mondja, jó költemény-e még, költemény-e még egyáltalán?” Ha a politika „járulékos” voltáról szóló nézetét itt is alkalmaznánk, akkor az „igazság” és a „politika” két egymást kizáró szférát alkotna, ami Kesten egész „homo politicus”-i magatartását megsemmisítené.

Kesten merev fogalompárjai akkor mondanak a legnyilvánvalóbban csődöt, amikor filozófiai kérdéseket boncol velük. Egyízben pl. felveti, hogy az erkölcs történelmi kategória: „Hogy tudod különböző korokról és különböző országokról beszélve mindig ugyanazt a szót használni, hogy Erkölcs és Moralista, mintha csak egyetlen erkölcs létezne, és minden moralista egyforma lenne? Minden változik. Minden folyik. Minden öregszik. Minden meghal... De semmi sem változik olyan gyorsan, semmi sem olyan sokféle, mint az erkölcs meghatározásai,

E
11
1
mint az erkölcs törvényei". Válaszában a „moralista” elismeri ezt, és így látszólag eljut a dialektika talajára. Am ekkor váratlanul kijelenti, hogy „mégis csak kevés ember van, aki erkölcsileg vak és süket, erkölcsileg örült lenne, a moral insanity áldozata.” „A legtöbb ember inkább jó, mint rossz...” stb. Mi az, hogy „mégis”? Ha az erkölcs változik, de az ember mégis jó, ez azt jelenti, hogy van valami erkölcs, ami mégsem változik; így tehát nem csoda, hogy ismét visszahuppanunk a „jó” meg a „rossz” örök ellentétei közé.

Erdekesebbek azok a fejtegetései, amelyek konkrét igazságtalanságokat támadnak a filozófiai általánosítás igénye nélkül. Különösen elgondolkodtató, hogy ez a Marxot és Lenint intellektuális teljesítményeiért és erkölcsi bátorságáért becsülő, de a kommunista államisággal kifejezetten szembenálló író milyen hőfokon tiltakozik Nyugat-Németország politikai és irodalmi állapotai ellen. Undorral tölti el a náciok visszatérése a katonai, politikai, közigazgatási és jogi, gazdasági és irodalmi életbe. „Egy felakasztott nácivezetőre tíz vagy száz olyan német író jut, akit a náciok öltek meg.” „Az újnáci szakszavakat olyanok, mint a régiek.” „Aki Hitler idején bíró volt, most bíró Adenauer idején.” „Az irodalom feladatai” című, 1953-ban írott cikkében szokatlanul konkrétan elemzi, hogy miként tér vissza a náciizmus az irodalomba. Különösen szórakoztatóak a legnagyobb nyugatnémet írótekinélyről, Gottfried Bennről szóló fejtegetései. „Benn »Kettős élet«-ében (Doppelleben) a skizofréniát létezése alapelveként nyilvánította. A skizofréniája tette-e, hogy Benn 1933-ban Hitler elragadtatott magasztalójává vált?” Okosan mutat rá arra, hogy az irracionalista skizofréniá-ideológia felment minden erkölcsi gázság alól. Néhány jócskán kompromittáló idézet után rátér „Gottfried Benn-nek, ennek a természettudományosan művelt orvosnak burleszk-szerű hebegésére”, amellyel árja-voltát akarta igazolni. „Tisztavérű árja vagyok.. megkezdem biológiai igazolásomat... tehát keveredés állt elő, de nem keverék, kereszteződés, de nem fattyúfaj, Németországban sokszorosan törvényesített... Ebbe az örökös környezetbe anyám százszázalékos, hamisítatlan, még sohasem keresztezett, új-latin vért hozott. Genealógiailag tiszta román faj volt, Jura-faj, a jód-ban szegény vidékek faja szoros kapcsolatban a pajzsmiriggyel...” Oldalakon keresztül mulat ezen dühöngve Kesten, majd sort kerít a többiekre is: Heideggerre, aki még 1953-ban első ízben kiadott könyvében is a nemzeti szocialista „mozgalom belső igazságáról és nagyságáról” beszél, Bruno Brehmre, aki 1941-ben tömeggyilkosságaival hancegett, és az egész „zsidók által heccelt” nem-német világ elfoglalására uszított, valamint az ex-náci irodalomtörténészekre, köztük Paul Fechterre, aki 1952-ben Brehmet „igen takaros humora” miatt dicsérte. Ehhez hasonló idézetek és személyiségek tragikomikus áradata után természetesen rátér a kommunista írókra, Becherre, Brechtre, Anna Seghersre és Arnold Zweigre is, akik „szolgai himnuszokat írtak egy olyan könyörtelen cenzorról, mint Sztálin”, — de azért itt szándékai ellenére sem tud egyenlően mérni, mert a tehetséget nem tagadhatja meg tőlük. Az elemi felháborodás egy bekezdés múlva vissza is sodorja a náci-renezansz elleni frontra.

Kesten harmincegy-néhány cikkét élvezetes, megragadó stílusban írta meg; sok, számunkra új, érdekes tény is közöl, főként a huszadik századi német irodalomra, és ezen belül az emigráns irodalomra vonatkozóan. Fejtegetései ott is tanulságosak, ahol lehetetlen egyetérteni velük, mert egy mind kilitástalanabbá és illuzórikusabbá váló, messzi multra visszanyúló emberi és politikai magatartásra vetnek fényt. Olvasása közben állandóan Settembrini bukkan fel emlékezetünkben, akiről írva áll, hogy „előadása és elrendezése szerint két princípium harcolt a világról: a hatalom és a jog, a zsarnokság és a szabadság, a babona és a tudás...” Herman Kesten azonban olyan Settembrini, akit nem korrigál a Thomas Mann-i ironia. Pedig most nagyobb szüksége volna rá, mint amikor még a Varázshegyen élt: eleven, harcra kész egyéniségének ártottak az elmúlt évtizedek, pozíciója tovább romlott, tévedései szaporodtak, frontjai összekuszálódtak. Egyre korlátozottabb igazságok felé hajtja a „nyugtalanág szelleme”. (Kiepenheuer & Witsch, 1959.)

—r—s

(Eörsi István)